

RANJIVE ZAJEDNICE I OKOLIŠNA NEPRAVDA: SLUČAJ VRGINMOST

TEA ŠKOKIĆ

Institut za etnologiju i folkloristiku, Zagreb

Izvorni znanstveni članak
Primljeno: 2. 10. 2024.
Prihvaćeno: 4. 11. 2024.
DOI: 10.15176/vol62no12
UDK 502/504
323.26(497.527Vrginmost)

U radu se nastoji prikazati složenost problema s kojom se suočavaju stanovnici Vrginmosta kao ranjive zajednice u srazu s industrijom prerade plastike i s institucijama koje bi ih trebale štiti. Koriste se koncepti ranjivosti, periferije, strukturnog i institucionalnog nasilja te koncepta slučajnog, rezigniranog i profesionalnog aktivizma kako bi se pojasnili mehanizmi okolišne nepravde i otpora, odnosno manjka otpora koji nastaje spram nje.

Ključne riječi: Vrginmost, ranjive zajednice, onečišćenje, aktivizam

UVOD

Tog prilično toplog srpanjskog dana u ranim poslijepodnevним satima u gradskom parku u Vrginmostu okupila se pomalo neobična skupina, gotovo stotinjak ljudi.¹ Bilo je tu par grupica starijih ljudi – vrgomošćanskih umirovljenika, jedna veća grupa mladih volontera lokalne udruge Suncokret koja je nosila transparente, nešto lokalne djece i njihovih roditelja, aktivisti i aktivistkinje iz Zagreba, jedan saborski zastupnik nacionalne manjine, nešto policije na obodu parka te načelnik općine Gvozd u sklopu koje se nalazi Vrginmost, koji je na prilazu u park davao intervju nekoj TV kući. Radilo se o prosvjedu koji je udruga Zelena akcija zajedno s lokalnom građanskom inicijativom Stop Phaten Plastic Recycling u sklopu kampanje “Pravda za Vrginmost u Općini Gvozd” organizirala zbog rada tvrtke koja se bavi gospodarenjem otpadom i u kojoj su većinski zaposleni strani radnici. Nije to bio prvi prosvjed protiv kineske tvrtke Phaten Plastic Recycling d.o.o., koja je zakupila bivšu tekstilnu tvornicu u neposrednoj blizini obiteljskih kuća, škole i dječjeg vrtića. Tvrtka se bavi prikupljanjem, razvrstavanjem i preradom plastike zbog čega se, kako objašnjava

¹ Tekst je nastao u sklopu projekta “Poetike i politike etnografije danas” koji financira Europska unija – NextGenerationEU.

Zelena akcija u svom pozivu na prosvjed, lokalna zajednica guši u svim oblicima plastike i plastičnog otpada, mikroplastici i nusproduktima taljenja.² Naime, taljenje i pretvaranje prikupljene plastike u granule već je više od godinu dana predmet pobune mještana tog ionako marginaliziranog naselja i razlog osnivanja građanske inicijative. Ta je inicijativa organizirala već nekoliko prosvjeda zbog buke, smrada i zdravstvenih problema koje imaju ljudi u Vrginmostu otkad radi tvornica, kao i zbog izlivanja nepoznatog sadržaja iz tvorničkih spremnika tekućine direktno u prirodu. Iako su brojne inspekcije, poput sisačke ispostave Državnog inspektorata, Odsjeka za zaštitu okoliša i prirode Sisačko-moslavačke županije te inspekcije Civilne zaštite zabilježile niz sigurnosnih propusta i tehničkih nedostataka te ustanovile da tvrtka obavlja poslove koji nisu obuhvaćeni dozvolom za rad, tvornica i dalje radi.

Cilj je ovog rada prikazati kompleksnost problema i stanja s kojom se suočavaju stanovnici marginaliziranih i ranjivih zajednica u srazu s industrijom otpada, poglavito kada je riječ o preradi plastike. To uključuje zagađenje kojem su izloženi, ali i sukob s institucijama koje bi ih trebale štititi. Polazim od tvrdnje da otpadocen kao planetarno novu epohu, a otpad kao njegovu oznaku, valja promatrati “kao skup društveno-ekoloških odnosa koji ciljaju na (re)produkciju isključivanja i nejednakosti” (Armiero 2023: 17). Riječ je o problemu koji je širi od ekocida i u slučaju Vrginmosta temelji se na ekonomskim, društvenim i političkim odnosima moći. Za tu analizu oslanjam se na antropologiju otpada i njezine koncepte otpada i periferije. Naime, prikupljanje, sortiranje i prerada otpadne plastike kao vrsta industrije otpada smještena je uglavnom na periferiji većih gradova te zagađenje koje ona proizvodi može se tumačiti na način da su i sami Vrgomošćani (kao periferija periferije) “svedeni na otpad” (Arsenijević 2023: 10; usp. Bauman 2007; Wacquant 2008). Djelovanje stanovnika tog mjesta promotrit ću putem koncepata slučajnog, rezigniranog i profesionalnog aktivizma, a sporo djelovanje institucija te prijetnje i razne inspekcije kojima je izložena ponajprije inicijatorica inicijative tumačit ću kao institucionalno nasilje. Konačno, osvrnut ću se na ulogu radnika u izgradnji toksičnog krajolika, ali i na njihovu poziciju kao još jednog ljudskog otpada nastalog uslijed sprege (stranog) kapitala i države.

Rad se temelji na razgovorima s pojedinim akterima uključenima u prosvjedne akcije, medijskim napisima o zagađivanju u Vrginmostu koji su većinom iz 2024. godine te na terenskom promatranju posljednjih prosvjeda u Vrginmostu i Zagrebu u srpnju iste godine. Koncipiran je na način da raznim glasovima koji opisuju događaje zagađenja u naselju Vrginmost nastojim dati teorijski okvir i pojamovni aparat s namjerom smještanja lokalne “priče o zagađenju” u širi kontekst okolišne nepravde. Od pomoći prilikom pisanja bila je i dokumentacija (poput prijava inicijative nadležnim institucijama i njihovi službeni odgovori, fotodokumentacija, dozvole za rad tvrtke Phaten Plastic Recycling d.o.o., zapisnici Općinskog vijeća Gvozd itd.), koju je prikupila građanska inicijativa Stop Phaten Plastic Recycling, a koju su mi ustupili i na čemu im zahvaljujem.

² <https://zelena-akcija.hr/hr/vijesti/zelena-akcija-pokrenula-kampanju-pravda-za-vrginmost>.

S obzirom na istraživačku poziciju zagovaranja okolišne pravde³ za ugrožene stanovnike Vrginmosta, kao i na mrežu sugovornika koja se oslanja na otprije poznatu aktivističku suradnju, istraživačka građa ne uključuje razgovore s predstavnicima nadležnih institucija te vlasnicima, odnosno upravom tvrtke. “Dionički model” (eng. *stakeholder model*, Fortun 2001: 272) u kojem se daje glas svim sudionicima nekog procesa i koji nastoji zahvatiti složenost problema iz različitih perspektiva, u situacijama poput ove kojom se bavim, dodatno bi osnažio ionako moćan diskurs kapitala te objektivizirao i normalizirao zagađivanje Vrginmosta kao još jedan mogući pogled na stvarnost (ibid.). Ovdje ispisanu etnografiju treba shvatiti kao društvenu praksu koja predstavlja “oblik kritičkog svjedočenja i interpretativnog djelovanja” (Gutierrez et al. 2021: 67). Razgovori nisu obavljeni ni sa stranim radnicima jer su oni nakon prosvjeda u travnju 2024. godine smješteni isključivo u krugu tvornice. Stoga se opservacije o njima temelje na fotodokumentaciji, novinskim tekstovima i kazivanjima mještana.

VRGINMOST KAO RANJIVA ZAJEDNICA NA PERIFERIJИ DRUŠTVENO-EKOLOŠKIH ODNOSA

Koncept ranjivosti, kao i ranjive skupine ili pojedinca, teorijski je i empirijski problematičan jer upućuje na statičnost i ograničenost nečijeg stanja i bivanja u riziku, svodeći ga na objekt intervencije, nerijetko uz dodatnu stigmatizaciju i patroniziranje (Lipovec Čebrown i Škokić 2024: 184). Međutim, ako ranjivost razumijemo dinamično, kao onu koja se oblikuje i mijenja u međusobnom odnosu pojedinih zajednica, skupina i pojedinaca s jedne strane te društvenog, kulturnog i ekonomskog okruženja s druge (Rogers 1997: 67), taj koncept i dalje može biti koristan. Posebice ako ga promatramo intersekcijski na način da uzroke i posljedice isključenosti ili ugroženosti pojedinih skupina stanovništva tumačimo kao oblik složenog sustava diskriminacije (Crenshaw 1991) te ako tim skupinama ne oduzmemo mogućnost djelovanja i autonomije. Pritom je ključno da istraživački ukazujemo na uzrok i prozivamo uzročnika njihove ranjivosti. U situacijama okolišnog onečišćenja nepovoljan položaj ekonomski, politički i socijalno ugroženog stanovništva bit će još nepovoljniji, a “siromašni ili gotovo siromašni su najranjiviji na onečišćenja zraka i vode te stresa i napetosti zbog buke i prljavštine” (Pat i Thorton 1990: 48). Ako tome pridodamo činjenicu da te skupine najčešće žive na mjestima izloženima onečišćenju ili se njihova područja života zbog svoje ekonomske, društvene i kulturne “rubnosti” odabiru za proizvodnju onečišćivača, diskriminacija i ranjivost se usložnjavaju (v. npr. Pellow 2000; Brulle i Pellow 2006; Mah i Wang 2019). U narednim pasusima ću nastojati pokazati proces pretvaranja Vrginmosta u ranjivu zajednicu.

³ Okolišnu pravdu razumijem u njezinu širem značenju, kao onu koja uključuje ekološku pravdu, pravdu za ljudski i neljudski svijet te se oslanja na suvremene koncepte pravednosti. “Pitanja nejednakosti, priznanja, sudjelovanja te šire pitanje sposobnosti i funkcioniranja pojedinaca i zajednica – ljudskih i neljudskih – mogu se objediniti u širokom i uključivom diskursu koji može ojačati objašnjavajuću (i mobilizacijsku) snagu pokreta koji koriste jezik ekološke i okolišne pravde” (Schlosberg 2007: 8).

Vrginmost je naselje koje prema zadnjem popisu stanovništva iz 2021. godine ima 860 stanovnika,⁴ od kojih najveći broj čine oni između pedeset pet i sedamdeset pet godina života. Većinski je hrvatsko stanovništvo. Općina Gvozd ima 2047 stanovnika, od toga 710 Hrvata i 1282 Srba. Prema istom popisu stanovništvo starije od 15 godina u općini Gvozd prema ekonomskim aktivnostima dijeli se na 490 zaposlenih, 115 nezaposlenih, 98 osoba koje se bave obavezama u kućanstvu, 12 osoba koje proizvode dobra za vlastitu potrošnju, 760 umirovljenika, 339 ostalih neaktivnih osoba te 54 učenika i studenta.⁵ Iako ni prije Domovinskog rata Vrginmost nije bio snažno razvijen s velikim industrijskim postrojenjima ili bogatim poljoprivrednim kombinatima, kao općinsko središte imao je “općinski sud, zdravstvenu i veterinarsku stanicu, osnovnu školu, narodno sveučilište, poštu, poljoprivrednu zadrugu i šumariju, trgovine, samostalne obrtnike te drvenu i tekstilnu industriju”.⁶ Kontinuiranim smanjivanjem broja stanovnika od 1991. godine, posebice nakon akcije Oluja kad je odonud izbjegao veliki broj većinskog srpskog stanovništva, ukidanjem administrativnih odjela te zatvaranjem uslužnih i obrtničkih poslovnih prostora danas je to mjesto s nekoliko kafića i trgovina, benzinskom crpkom, poštom s bankovnim šalterom i zgradom MUP-a. Zbog blizine granice s Bosnom i Hercegovinom gdje je policija angažirana na hvatanju iregulariziranih migranata, MUP zapošljava najveći broj ljudi. Iako su se devedesetih godina ovdje naselili bosanski Hrvati te se dio srpskog stanovništva vratio, to još nije dovoljno da bi se Vrginmost revitalizirao. On spada u prvu skupinu područja posebne državne skrbi jer je tijekom Domovinskog rata bio okupiran teritorij uz državnu granicu. U naselju je novoizgrađena tržnica, reciklažno dvorište i dvije stambene, još neu-seljene zgrade, izgrađene u sklopu državnog poslijepotresnog programa izgradnje zgrada na potpomognutom području Sisačko-moslavačke županije.⁷ Preostalo stanovništvo se uglavnom bavi stočarstvom, dio ljudi radi u ciglani i malim pilanama u obližnjim mjestima, a dio je zaposlen u Glini ili Pisarovini. Iseljavanju je svakako pripomogao i svojevrсни *gerry-mandering* – pripajanje općine Gvozd Sisačko-moslavačkoj umjesto Karlovačkoj županiji, koja je bliža i s kojom je povijesno i administrativno bila povezana. Utjecaj politike, osim na prekrajanje općinskih granica zbog izbornih rezultata, vidljiv je i u politici zapošljavanja po nacionalnom ključu,⁸ financiranju javnih ulaganja te odnosu prema partizanskoj prošlosti tog kraja.

⁴ Vrginmost je do 1996. godine bio naziv naselja i općine da bi se poslije oboje preimenovalo u Gvozd, a od 2012. se naselju vratilo ime Vrginmost, dok je općina ostala Gvozd. U popisu stanovništva iz 1991. godine općina je imala 16 599 stanovnika, od toga 4043 onih koji su se izjasnili kao Hrvati i 11 729 kao Srbi, dok je naselje brojalo 1570 ljudi, od toga 47 Hrvata i 1403 Srba (<https://pod2.stat.gov.rs/ObjavljenePublikacije/G1991/pdf/G19914018.pdf>). U popisu stanovništva iz 2001. godine Gvozd je imao 1303 stanovnika, općina 3779, od toga 1500 Hrvata i 2193 Srba (https://web.dzs.hr/Hrv/censuses/Census2001/Popis/H01_01_01/h01_01_01_zup03-5100.html). Sljedeći popis, onaj iz 2011. godine, pokazao je daljnji pad broja stanovnika pa je Gvozd imao je 1095 stanovnika, dok je cijela Općina Gvozd brojala 2970 stanovnika, od toga 951 Hrvata i 1976 Srba (https://web.dzs.hr/Hrv_Eng/publication/2012/SI-1469.pdf).

⁵ <https://podaci.dzs.hr/hr/podaci/stanovnistvo/popis-stanovnistva/>.

⁶ <https://www.gvozd.hr/opcina-gvozd/povijest-opcine/>.

⁷ <https://www.radio-banovina.hr/u-vrginmostu-otvoreni-radovi-na-izgradnji-dvije-visestambene-zgrade/>.

⁸ <https://srbi.hr/milan-vrga-drzava-nema-sluha-za-probleme-koje-imamo/>.

Novinarka tjednika *Novosti*⁹ Tamara Opačić pobrojala je neke od najavljenih, započetih i realiziranih projekata u posljednjih desetak godina u ruralnim i nerazvijenijim dijelovima Hrvatske nastanjenim pretežito srpskim stanovništvom, a koji svojim infrastrukturnim zahvatima devastiraju okoliš, negativno zadiru u bioraznolikost i georaznolikost, ugrožavaju postojeće poljoprivredne i vodne resurse te loše utječu na život i zdravlje stanovnika. Većina je tih projekata kontroverzna ne samo zbog navedenog nego i zbog često protuzakonitog djelovanja, korupcije koja ih prati, nepostojanja studija utjecaja ili neuključivanja te neinformiranja lokalnog stanovništva o tim projektima (Opačić 2024). Geografska perifernost tih područja izloženih okolišnoj nepravdi gotovo je redovito povezana s ekonomskom marginalizacijom, nekom vrstom “perifernog života” koji se odvija daleko od očiju, ne samo centra kao mjesta donošenja odluka nego i centra srednje klase koja ne želi vidjeti i znati koje su posljedice njezina konzumerizma, visokoenergetske potrošnje, “dobrog života” i napretka na za to “žrtvovane” zajednice (Stensrud i Eriksen 2019: 14).

U prvim godinama nakon rata dijelovi opustošenih mjesta u ruralnim, često pograničnim područjima Hrvatske, pretvoreni su u ilegalne deponije, a kasnije se krenulo s daleko ambicioznijim i po investitore isplativijim projektima: izgradnjom hidro i vjetroelektrana, postrojenja za obradu plastike, skladištenje nuklearnog i drugog otpada. (Opačić 2024)

Opačić, između ostalih, navodi i slučaj Vrginmosta kao primjer takvog ruralnog i ratom opustošenog mjesta za koje su se investitori uz potporu vlastodržaca nadali da neće pružati otpor (ibid.). On je i primjer, kako ga Marco Armiero naziva, specifičnog društveno-ekološkog odnosa u kojem se uz materijalni otpad stvaraju i otpadni odnosi pomoću kojih se politički proizvode Drugi, koje je moguće odbaciti. Uz ljudska i neljudska bića, ti odnosi proizvode i “odbačena mjesta i odbačene priče”, a “blizina ili preklapanje određene zajednice i postrojenja kao izvor kontaminacije mnogo je više od kilometara i poštanskog koda. Otpad kao odnos (odbacivanje) nije samo o izboru idealnog mjesta na kojem će neželjeni objekat biti postavljen, već proizvodi ciljanu zajednicu” (Armiero 2023: 17). Vrginmost, analogijom navedenog, biva odabran kao deponij za prikupljanje odbačene plastike ne samo stoga što je političkim odlukama postao zaboravljeno i odbačeno mjesto na geografskoj i političkoj periferiji već i zato što recikliranje te iste plastike proizvodi toksični otpad koji podjednako kontaminira okoliš, zajednicu i odnose u njoj i s njom.¹⁰ Učinci otpada su različiti s obzirom na prostor, klasu, rasu, etnicitet i spol, a upravljanje otpadom proizvodi različite oblike nasilja i nepravde (usp. Lima 2023), ali su isto tako različiti oblici otpora ili izostanka otpora spram tih učinaka. Kada je riječ o Vrginmostu buka, smrad i druge nuspojave vezane za nepropisno taljenje plastike prilično su dobro medijski popraćeni i dokumentirani zahvaljujući djelovanju lokalne udruge Suncokret i pokretanju građanske

⁹ *Novosti*, tiskani samostalni srpski tjednik, i njegovu on line verziju *portal Novosti*, izdaje Srpsko narodno vijeće u Republici Hrvatskoj.

¹⁰ U Blatuši, nedaleko Vrginmosta, nalazi se zatvoreno odlagalište komunalnog otpada koje nije sanirano, a od 2008. godine to se mjesto spominje i kao lokacija za izgradnju Županijskog centra za gospodarenje otpadom SMŽ, odnosno odlagališta, zbog čega se i tada u općini Gvozd potpisivala prosvjedna peticija.

inicijative čije se akcije i priopćenja mogu pratiti na Facebook stranici.¹¹ Iako sam u uvodu kratko opisala probleme s kojima se Vrgomošćani susreću zbog rada tvornice plastike, u narednom ću poglavlju ukratko iznijeti kronologiju izloženosti toksičnoj industriji s namjerom da pokažem o kakvim je otpadnim odnosima riječ.

STRUKTURNO NASILJE I NASILJE KAPITALA

Prema javno dostupnim podacima Phaten Plastic Recycling društvo s ograničenom odgovornošću za recikliranje i obradu plastike spada u skupinu mikro poduzetnika, a tip vlasništva je privatni od osnivanja. Pretežita djelatnost je “oporaba posebno izdvojenih materijala”. Broj zaposlenih u 2022. godini, kada je tvrtka registrirana u Hrvatskoj, i 2023. je troje. Ukupni prihodi u 2023. godini iznosili su 2,56 milijuna eura, a neto gubitak je bio 128.922 eura. Tvrtka je registrirana u Slatini, a Fanlin Zhou i Guangming Xiang se pojavljuju i kao jedini članovi društva i njezini direktori.¹² Tvornički pogon tvrtke nalazi se u Vrginmostu, u bivšoj tekstilnoj tvornici Velebit, koja je nakon rata privatizirana i u kojoj su djelovale razne firme istih vlasnika EUROAMB-a d.o.o. i Telm-tornitura e lavorazioni metalli S.R.L., Podružnica Gvozd. Ubrzo nakon početka rada tvrtke Phaten Plastic Recycling počinju pritužbe mještana na smrad, buku i lebdeće čestice plastike, a iz dokumentacije koju je prikupila građanska inicijativa Stop Phaten Plastic Recycling vidljivo je da su pojedini stanovnici Vrginmosta s prikupljenim peticijama 2023. godine uputili pritužbe Općini Gvozd, Uskoku, Državnom inspektoratu (Inspekciji zaštite okoliša, Sanitarnoj inspekciji, Vodopravnoj inspekciji, Inspekciji zaštite od požara), MUP-u Gvozd, Ministarstvu gospodarstva i održivog razvoja itd. U srpnju 2023. Državni inspektorat Područnog ureda Zagreb, Ispostava Sisak naložio je Općini Gvozd da donese Odluku o potrebi mjerenja posebne namjene, odnosno procjene razine onečišćenja zraka u Vrginmostu, a koju mora provesti tvrtka. Nakon donošenja Odluke, stigla je pritužba tvrtke na dio vezan za troškove mjerenja. Nakon toga isti Državni inspektorat ponavlja zahtjev Općini jer prethodni nije bio u skladu sa Zakonom o zaštiti zraka, a Općina ponovno šalje Odluku tvrtki. Ni nakon tri požurnice tvrtka nije dostavila Općini podatke koje je tražila firma angažirana za mjerenje onečišćenja (tehnoški opis procesa iz kojih dolazi do emisija u zrak iz nepokretnih izvora te dimenzije odsisnog kanala ili dimnjaka). Inspekcije Državnog inspektorata ustanovile su razne nedostatke i tražile od tvrtke da ih otkloni (nedostaci u vezi zaštite od požara, zaštite od buke, povrede odredbi zakona o gospodarenju otpadom, više otpada no što je dopušteno dozvolom, dozvola ne uključuje gospodarenje opasnim otpadom; izdan je prekršajni nalog zbog rada u suprotnosti s dozvolom i pokrenut prekršajni postupak zbog

¹¹ https://www.facebook.com/profile.php?id=61557393495007&locale=hr_HR.

¹² <https://infobiz.fina.hr/tvrtka/phaten-plastic-recycling-d-o-o/OIB-72625492636>. Uz ime tvrtke se u medijima povezuje i Filip Pereković, “čiji je otac šef lokalne koordinacije braniteljskih udruga”, a koji za sebe izjavljuje vezano za Phaten Plastic Recycling “kako je on njihov konzultant te im povremeno daje savjete i na prijateljskoj osnovi” (<https://forbes.dnevnik.hr/aktualno/konzultant-kineskih-vlasnika-tvrtke-optuzene-za-zagadivanje-vrginmosta-je-sin-lokalnog-uglednika/>).

nedostavljanja dokumentacije). Tijekom ožujka i travnja tad već oformljena građanska inicijativa na svojim Facebook stranicama kontinuirano objavljuje fotografije iz kojih je vidljivo da je okoliš tvornice prepun otpada, da se radi i u noćnim satima iako je radno vrijeme do 22 sata, dokumentiraju se mulj i otpadne tvari u prirodnom okolišu tvornice. U travnju i svibnju organizirani su prosvjedi mještana, a dolaze i prve novinarske ekipe koje otad prate događanja u Vrginmostu.¹³ Međutim, u svibnju 2024. godine, nakon izlivanja, kako tvrde članovi inicijative, kontaminirane vode u prirodu, ponovno se šalju prijave Državnom inspektoratu (Inspekciji zaštite okoliša, Sanitarnoj inspekciji, Vodopravnoj inspekciji, Inspekciji zaštite od požara, Inspekciji rada, Građevinskoj inspekciji), Pučkoj pravobraniteljici RH, Uredu Župana SMŽ, Općinskom državnom odvjetništvu u Sisku, DORH-u, USKOK-u, MUP-u Gvozd, Komunalnom redaru u Vrginmostu, Općina Gvozd. Prijave ovoga puta, uz optužbe da neovlaštena osoba traktorom i cisternom prazni otpadne vode iz dva spremnika za vodu i te otpadne vode vozi na razne lokacije i ispušta direktno u prirodu, sadrže i one o pojačanom prometu na prometnicama te manipulaciji strojevima unutar kruga postrojenja. Upozoravaju na to da je važeća dozvola za gospodarenje otpadom izdana na temelju Elaborata gospodarenja otpadom koji ne donosi moguće utjecaje na okoliš i zdravlje ljudi te stoga ne definira i mjere zaštite. Osim toga, elaborat nije potpisan ni pečatiran pa traže da se istraži tko ga je napisao. Konačno, navode da u Elaboratu piše kako tvornica nema sustav ventilacije i pročišćavanja zraka, nego se za to koriste prozori i vrata. To znači da zbog neadekvatne ventilacije otpadni plinovi i nesnosan smrad peku i nadražuju dišne putove. Koordinirana inspekcija koja ubrzo izlazi na teren donosi rješenje o privremenoj zabrani preuzimanja otpada na lokaciji, a najavljena je i kaznena prijava inspektorata nadležnom odvjetništvu zbog uvoza nezakonitih pošiljki otpadne plastike.¹⁴ No prikupljena dokumentacija građanske inicijative otkriva kako se razne državne, županijske i općinske institucije međusobno dopisuju i traže jedne od drugih da se očituju, pošalju dokumentaciju, dostave na uvid... S obzirom na to da tvornica nije prestala s radom ni nakon svih tih inspeksijskih nalaza, u priču se uključuje Zelena akcija, stožerna udruga za zaštitu okoliša u Hrvatskoj, članica međunarodne mreže za zaštitu okoliša i ljudskih prava Friends of the Earth International. U sklopu "Srpnja bez plastike" organiziraju kampanju "Pravda za Vrginmost" te povodom Međunarodnog dana bez plastičnih vrećica 3. srpnja

¹³ Npr. HRT-ova emisija Eko zona (https://www.youtube.com/watch?v=PTNCf_s_ulk), emisija Nove TV Provjereno (<https://dnevnik.hr/video/provjereno-tvornica-za-recikliranje-plastike-usred-mjesta-stanovnici-ma-virginmosta-zagorcava-zivot---62816683>) i <https://dnevnik.hr/video/provjereno-smrad-taljene-plastike-koji-se-siri-cijelim-mjestom---62843205>, <https://www.jutarnji.hr/vijesti/hrvatska/velika-pobuna-mjest-ana-truje-nas-postrojenje-ciji-su-vlasnici-kinezi-ne-mozemo-vise-povracamo-od-smrada-15458842>, <https://zagrebi.hr/kineski-zagadivaci-zatvaramo-tvornicu-u-vrginmostu/>, <https://www.agroklub.com/poljoprivredne-vijesti/mulj-s-mikroplastikom-zavrsava-u-banijskom-tlu-svi-obavijesteni-tvornica-i-dalje-radi/95741/>, <https://hrturizam.hr/slucuj-vrginmost-je-li-moguće-razvijati-odrzivi-turizam-dok-se-okolno-stanovništvo-gusi-od-taljene-plastike?fbclid=IwZXh0bgN%E2%80%A6>, <https://www.nacional.hr/upozoravaju-na-ekocid-gradanska-udruga-iz-vrginmosta-optuzila-tvornicu-za-taljenje-plastike-da-ispusta-kemikalije-u-prirodu/>, <https://www.portalnovosti.com/kako-se-talio-vrginmost>.

¹⁴ https://forbes.n1info.hr/aktualno/inspekcija-najavila-kaznenu-prijavu-protiv-kineskog-zagadivaca-u-vrginmostu/?fbclid=IwY2xjawE-8g5leHRuA2FbQlxMQABHT0bifOtHAcukRL4Nn-PoPsk5j0-u0JMNSyexNQ5j3TBULedJ5B7_S6gw_aem_ZthKs4VS82HEaXjCTcjLw.

2024. godine priređuju performans u Zagrebu u kojem su prozvali institucije da igraju “ping-pong s ljudima iz Vrginmosta”.¹⁵ Dan kasnije organiziraju i prosvjed u Vrginmostu na kojem su tražili da se zaustavi ilegalan dovoz plastičnog otpada i nasilje koje zagađivač provodi nad lokalnom zajednicom i okolišem, da se pošteno kazne odgovorni te osigura odšteta za zajednicu i okoliš.¹⁶ U trenutku pisanja ovog rada, unatoč oduzetoj dozvoli za rad, tvornica još uvijek radi zbog čega su članovi Zelene akcije 12. rujna 2024. godine izveli prosvjedni performans zaključavanjem tvorničke ograde lokotima i odvrćanjem pristiglog kamiona.¹⁷

Na temelju ovog sažetog opisa događanja moguće je na Vrginmost primijeniti pojam “žrtvovane zone” (Lerner 2010) u kojoj žive ljudi s niskim primanjima od kojih se “zahtijevaju nerazmjerne zdravstvene i ekonomske žrtve koje imućniji ljudi mogu izbjeći” te se uspostavlja obrazac nepravdnosti i neravnopravnosti kao oblik ekološkog rasizma (ibid.: 3).¹⁸ Damir Arsenijević materijalnu i simboličnu toksičnost kojoj su izložene takve zajednice naziva kolonijalizmom kroz otpad u kojem međunarodni kapital uz pomoć “etno-kapitalističkih elita” “privatizuje fabrike, nekažnjivo uništava industrijsku infrastrukturu, pretvara je u sirovinu i izvlači vrijedan metal, a za sobom ostavlja osiromašene radnike bez posla i toksičan otpad koji truje zajednice” (2023: 12). Nasilje kapitala ovdje nije ni slučajno ni privremeno jer kapitalizam imanentno sadrži elemente nepravde i uništavanja jednih na račun drugih (ljudi, drugih živih bića, zemlje, vode, zraka itd.). Isto tako, “otpad, zagađenje i toksičnost ne treba razumjeti kao slučajne nusproizvode [...], već kao konstitutivnu dimenziju industrijskog kapitalizma i korporacija umreženih u globalnoj proizvodnji i uništavanju” (Lima 2023). To se uništavanje često prikriva argumentom industrijskog rasta i razvoja, cijenom napretka ili lažnom dilemom “posao ili zdravlje/čisti okoliš” (v. Potkonjak i Škokić 2022: 228). Kada nasilju kapitalizma kojim upravlja logika profita pridružimo nejednaku društvenu raspodjelu moći i resursa, te intersekcijski promotrimo društvenu hijerarhiju i kvalitetu okoliša govorimo o okolišnoj nepravdi (Pelow 2000: 582). Okolišna nepravda koja uključuje odluke, zakone, planiranja i provedbu zagađenja dio je strukturnih nejednakosti te određeno područje i skupine čini dodatno ranjivima, kao što je slučaj u Vrginmostu. Pojedini autori koji istražuju odnose ljudskih, socijalnih, ekonomskih i okolišnih prava koriste pojam strukturnog nasilja (v. npr. Farmer 2003; Pelow 2007; Nixon 2011; Parr 2013). Njime nastoje opisati procese stvaranja nejednakosti kroz društvene i ekonomske strukture te okolišne politike koje na nedemokratski način distribuiraju resurse, zdravstvene usluge

¹⁵ <https://zelena-akcija.hr/hr/vijesti/prestanite-igrati-ping-pong-s-ljudima-vrginmosta>.

¹⁶ <https://zelena-akcija.hr/hr/vijesti/prosvjed-pravda-za-vrginmost-u-opcini-gvozd>, <https://zelena-akcija.hr/hr/vijesti/prosvjed-u-vrginmostu-umjesto-pritiska-na-aktiviste-kaznite-zagadivaca>.

¹⁷ <https://h-alter.org/vijesti/zelena-akcija-zaustavite-zagadivaca-u-vrginmostu-a-ne-otpor-lokalne-zajednice/>.

¹⁸ Iako se izvorno ekološki rasizam odnosio na činjenicu da su zagađenjima od opasnog otpada ili teške industrije u Sjevernoj Americi bile sustavno izložene zajednice ne-bijelih ljudi, kao i druge manjinske i radničke zajednice, danas se pojam koristi u širem značenju za sve segregirane ili marginalizirane zajednice koje nemaju ekonomske i političke resurse da se odupru zagađivačkoj industriji, deponijima smeća ili sve češćim posljedicama klimatskih promjena.

i zaštitu od zagađenja. S tim je pojmom usko povezan i onaj institucionalnog nasilja kao oblik neizravnog nasilja koji proizlazi iz struktura, pravila, politika ili praksi unutar formalnih institucija kojima se održavaju nejednakosti i diskriminacija, često na nevidljiv, ali sustavan i normalizirajući način. Institucionalno nasilje podrazumijeva podjednako činjenje poput, u slučaju Vrginmosta, izdavanja dozvole za rad tvornice na temelju elaborata bez procjene rizika na okoliš, kao i ne činjenje, zbog čega je Zelena akcija institucijsko djelovanje nazvala igrom ping-ponga, a u svom pozivu na prosvjed istakla da je “pravda za Vrginmost, pravda za sve marginalizirane zajednice koje su primjer institucionalnog nasilja i stavljanja interesa zagađivača iznad dobrobiti ljudi i okoliša!”¹⁹

KONTAMINIRANE ZAJEDNICE I AKTIVIZMI

Michael R. Edelstein predlaže naziv kontaminirane zajednice za područja unutar ili u blizini poznate izloženosti onečišćenju. Kontaminacija kojoj su vremenski i prostorno izložene takve zajednice “pruža osnovu za novi i zajednički identitet koji učinkovito definira zajednicu interesa među onima koji žive unutar ovog toksičnog teritorija” (2004: 22). Otkriće izloženosti toksičnosti, posebice na periferiji i u marginaliziranim sredinama, nerijetko oblikuje putem lokalnog, slučajnog aktivizma jezgru otpora, manji broj ljudi s nikakvim ili malim iskustvom organiziranja i političkog pritiska. Riječ je o društvenom djelovanju koje ne proizlazi iz aktivističkog znanja, vještina umrežavanja te brige za okoliš, već iz neposredne opasnosti; ono je slučajno i iskustveno te emocionalno reagira na lokalna događanja (Potkonjak i Škokić 2022: 226). U Vrginmostu počeci takvog aktivizma prisutni su kroz prijave pojedinaca nadležnim institucijama i upozoravanje ostalih mještana o zagađenjima koje proizvodi tvornica skupljanja i prerade plastike. Zagađenja plastikom teško je svrstati u tzv. “spora zagađenja” (Nixon 2011; Davies 2018) koja kroz duži tijek kontaminiraju vodu i zemlju te sporo i nevidljivo, ali dugoročno ugrožavaju zdravlje ljudi. Smrad i buka te problemi s disanjem vrlo su brzo u Vrginmostu alarmirali mještane da se ondje ne radi prema propisima, a praćenje tvorničkih aktivnosti samo je potvrdilo njihove strepnje. Godinu dana nakon početka rada tvornice osnovana je građanska inicijativa Stop Phaten Plastic Recycling koja nastoji kontinuirano prikupljati dokumentaciju o zagađenju Vrginmosta, pritiskati i prozivati institucije, obavještavati medije i sugrađane. Inicijativa djeluje poput glasnogovornika i zamašnjaka jednog dijela Vrgomošćana zabrinutih za svoje zdravlje i zdravlje zajednice, ali i cijelog prirodnog okoliša. Vjerojatno ih je točnije nazvati prosvjednicima negoli ekološkim aktivistima ili *grassroots* aktivistima, jer se njihov miopijski pogled zaustavlja na nevoljama i potrebama vlastite zajednice tek po jednom aktualnom problemu, a djelovanje pripada području lokalizirane ekološke subjektivnosti (Potkonjak i Škokić 2022: 247). Svojim aktivnostima potvrđuju tezu da je otpad planetarni fenomen, ali da je manifestacija tog fenomena lokalna i različita s obzirom na prostor, dob,

¹⁹ <https://zelena-akcija.hr/hr/vijesti/prosvjed-pravda-za-vrginmost-u-opcini-gvozd>.

spol, klasu, rasu, etnicitet te s obzirom na to tko stvara otpad, tko od njega ima koristi, tko od njega preživljava, tko zbog njega radi, tko je zbog njega bolestan itd., oblikujući tako s drugim akterima specifičan “otpadni režim” (Lima 2023). Pa ipak, pitanje je bi li ta i takva inicijativa uopće postojala i bila javno prepoznata da iza nje ipak ne stoji iskusna udruga i aktivistkinja sa širokom mrežom kontakata i utjecajem u zajednici.

U razgovoru s aktivistkinjama iz Zagreba, inače suradnicama dviju velikih i poznatih nevladinih organizacija, obje su mi rekle da su došle na prosvjed u Vrginmost prvenstveno kao podrška Suncokretu.

To je jedan od rijetkih centara u manjim mjestima u Hrvatskoj gdje kad god naiđeš nalaziš mlade koji tamo navraćaju poslije škole, druže se, rade zajedničke aktivnosti, rade u vrtu, susreću volontere i volonterke iz Europe, što im otvara nove perspektive [...]. I kada se dogodila ova grozomorna situacija u kojoj neko iz vlasti štiti ljude iz pogona, teško je reći, zapravo ne znamo koja je to razina i usprkos nalazima inspekcija, zapravo ne samo da se ignoriraju ti nalazi nego su poslali inspekciju i Suncokretu.

Udruga Suncokret je bila jedan od naših ključnih terenskih kontakata za taj dio potresom pogođenog područja, odmah od početka [...]. Došao je od Maje [Maja Turniški, aktivistkinja udruge Suncokret] apel, točno se sjećam, poruka je došla na WhatsApp grupu od koordinacije humanitaraca. Ljudi, sad je kod nas gadno, mi smo pod velikim pritiskom, nama treba podrška, mi više ovo ne možemo sami.

Udruga Suncokret – Centar za razvoj zajednice kao registrirana nevladina i neprofitna udruga djeluje od 2004. godine. Primarno je orijentirana na psihosocijalne potrebe i razvoj poslijeratnih zajednica u Sisačko-moslavačkoj županiji. Snažan volonterski program financiran domaćim i međunarodnim sredstvima okuplja ljude, ponajviše mlade iz županije, ali i cijele Europe. Gotovo sve njihove aktivnosti (od Međunarodnog volonterskog kampa i Europske volonterske službe do lokalno orijentiranih poput Suncokretovog dnevnog boravka koji svakodnevno prima sve zainteresirane na zajednički boravak i druženje te filmskih, fotografskih, likovnih, informatičkih, kulinarskih i eko radionica, Pomoći u učenju, Radnih atrakcija u zajednici kojima se volonterski uređuje lokalna zajednica itd.) promoviraju međusobnu suradnju i poštivanje razlika.²⁰ Djelovanje takvog tipa udruge u maloj sredini opterećenoj etničkom politizacijom i polarizacijom, iseljavanjem, nedostatkom radnih mjesta te siromaštvom doima se poput, kolokvijalno rečeno, čudnovatog kljunaša. Zbog znanja i resursa koje ta udruga pruža za borbu protiv okolišnog onečišćenja u Vrginmostu, institucionalno nasilje spram nje se konkretizira i adresira. Naime, udruga Suncokret prijavljena je da se bavi prodajom alkohola zbog čega ih je posjetila jedna inspekcija, zatim druga zbog zaštite na radu koja ih je kaznila zbog nekoliko propusta, da bi konačno u voćnjak Maje Turniški, članice Suncokreta i inicijatorice prosvjeda protiv rada tvornice, došla i građevinska inspekcija zbog tamo izgrađene šupe koju je trebalo izmjeriti, ali su došli bez metra. Ona mi je o kazni za udrugu rekla: “Ukupan trošak je bio skoro 5000 eura jer smo morali raditi atest za struju za zgradu koja nije naša i koja je teško stradala u

²⁰ <https://www.suncokret-gvozdt.hr/o-nama/>.

potresima, mjerili smo mikro klimu u prostorijama, iako se oko tvornice ne mjere emisije, morali smo polagati razne tečajeve za sigurnost na radu, i rad na kompjuteru, platili smo ispitivanje parametara radnog okoliša...”, dok je posjet građevinske inspekcije opisala na sljedeći način: “Došla je gospođa iz građevinske inspekcije bez mjernih alata i naredila rušenje jednog objekta koji je bio dio edukacije za održivu gradnju i samo je služio za edukaciju. Objekt od blata je preživio potres, ali ne inspekciju. Morali smo rušiti i predmet je poslan na sud.”

Uključivanjem Zelene akcije prosvjedi Vrgomoščana dobili su na medijskoj vidljivosti i stavljeni su u širi kontekst isprepletenosti ekoloških, ekonomskih i političkih problema na nacionalnoj razini. Time se lokalni narativ o zagađenju uslijed skupljanja i prerade plastike diskurzivno preoblikuje u nadlokalni (nacionalni, globalni) koji smjera zagovaranju ekoloških i okolišnih politika. No prisutnost “profesionalnih” aktivista, osim što mijenja parohijalni fokus lokalne inicijative s konkretnog problema na širi plan reformskih ciljeva (Mihaylov i Perkins 2015: 125), dovodi u pitanje autentičnost depriviranog lokalnog glasa te motivaciju za daljnje sudjelovanje u prosvjedima. Erik Kojola na primjeru prijedloga za otvaranje rudnika bakra u Minnesoti pojašnjava da dok se ekološki aktivisti bune protiv uništavanja prirode, radničko stanovništvo pokreće sasvim drukčija motivacija na otpor ili potporu ekstraktivnoj industriji. Ta je motivacija povezana s kulturnim repertoarom vezanim za način života i razumijevanjem razvoja, kao i s emocionalnom povezanošću s mjestom te značenjem koje ono ima za njih (Kojola 2020). Otpor ili potpora raznim vrstama zagađivačke industrije ili odlagalištima otpada može se kretati od nepristajanja da se oni grade u njihovim naseljima, mjestima ili gradovima (“ne u mom dvorištu”) do pristajanja u ime razvoja, održavanja već postojećeg identiteta industrijske sredine ili financijske reparacije, najčešće uz uvjet zadovoljenja sigurnosnih i tehnoloških procedura i pravila (“može u mom dvorištu”).²¹ Istraživanje aktivizma građana Siska vezano za moguće posljedice odlaganja nuklearnog, medicinskog, kemijskog i drugog toksičnog otpada u samoj blizini njihovih kuća ukazalo je i na argument da su Sisku zbog propasti industrije potrebna nova (industrijska) radna mjesta ili da je samo važno zadovoljiti zdravstvene i ekološke kriterije zaštite, odnosno “da oni rade po propisima kako rade u Njemačkoj” (Potkonjak i Škokić 2022: 228, 245). Stoga je pitanje tko govori i u čije ime govori važno, ako ne i presudno za širu mobilizaciju ugroženih stanovnika. Kada se tome pridoda složena politička situacija u kojoj županijom predsjedava HDZ-ov župan, dok su dožupan i načelnik općine iz redova SDSS-a, prozivanja po toj liniji mogu stvoriti dodatne dvojbe mještana o tome trebaju li sudjelovati u prosvjedima. Iako su na nacionalnoj razini te dvije stranke na vlasti,²² načelnik

²¹ Sintagme “ne može u mom dvorištu” i “može u mom dvorištu” prijevodi su pojmova NIMBY – *not in my backyard* i PIMBY – *place in my backyard*, a služe za opisivanje različitih stavova građana o smještanju zagađivača u neposrednu blizinu njihovih prebivališta.

²² SDSS kao partner u vlasti ima poluge za rješavanje različitih problema ranjivih srpskih zajednica u Hrvatskoj, a kroz Operativni program za nacionalne manjine ima pristup značajnim financijskim sredstvima za razvoj zajednica poput Vrginmosta.

općine Gvozd prvo je za medije izjavio da “ne zna” kakav je proces proizvodnje u tvornici,²³ da bi zatim mjesecima odbijao dati izjavu, sve dok se njegov stranački šef Milorad Pupovac početkom lipnja nije oglasio i konstatirao: “Nedopustivo je da imamo tvorničke pogone koji neometano rade onečišćujući okoliš, ozbiljno ugrožavajući zdravlje građana”.²⁴ Nakon toga se, vjerojatno zbog političkog pritiska SDSS-a, institucije ipak mobiliziraju i šalju razne inspekcije, ali, kao što je vidljivo iz iznesenog opisa događanja, pomoć mještanima Vrginmosta je samo deklarativna.

Nevoljkost mještana Vrginmosta da u većem broju podupru prosvjede moguće je tumačiti putem koncepta rezigniranog aktivizma. Njime Anna Lora-Wainwright pojašnjava aktivizam u kojem su pojedinci i zajednice svjesni štetnih utjecaja na okoliš (poput zagađenja), ali zbog često složenih i otežavajućih društvenih, političkih i ekonomskih okolnosti prihvaćaju svoju situaciju s određenom dozom rezignacije. Iako poduzimaju akcije protiv okolišnih nepravdi, one su najčešće ograničene, kompromisne i utemeljene na svijesti o nemogućnosti radikalne promjene (Lora-Wainwright 2017). Na pitanje trima umirovljenicama koje su sudjelovale u svim prosvjedima u Vrginmostu zašto nema više ljudi na prosvjedu, odgovorile su mi: “Mislim da oni vikači koji više viču na ulici ne idu tamo đe trebaju. Ali to nije ništa novo. To nije samo tu. Ovdje nema ništa različito. Moramo štitit i trpit. [...] Nije to samo strah. Ima tu svašta. [...] Nema se volje i na kraju krajeva nema rezultata.” Ove iskaze možemo tumačiti na tragu rezigniranog aktivizma koji je svjestan ograničenja vlastitih kapaciteta, nastoji se prilagoditi zagađenju (jer se ionako ništa neće promijeniti) s potrebom da tek minimizira štetu, povremeno i neformalno prosvjeduje te strahuje od represije i zamjeranja strukturama vlasti i moći (v. Lora-Wainwright 2017). No činjenica da otpor mještana nije brojan i glasan ne znači da su oni pasivni i ne žive ili ne osjećaju “toksičnu nesigurnost” (Auyero i Swistun 2009), već pokazuje koliko ih naviknutost na nepravdu i marginaliziranost unaprijed “priprema” na neuspjeh i normalizaciju nasilja koje proživljavaju, bez nade da će institucije raditi svoj posao. Kako je rekla jedna od kazivačica, osvrnuvši se na izostanak reakcije Vlade na njihov problem zagađenja: “I gospodin predsjednik ne zna gdje je uopće Vrginmost, da to postoji.”

RADNICI KAO OTPAD DRUŠTVENO-EKOLOŠKIH ODNOSA

Na margini svih ovih događaja nalaze se radnici, i oni domaći i oni strani, koje se tek uzgred spominje u aktivističkim istupima i u medijskim objavama. Kao što sam u uvodu napomenula, ovdje ću tek posredno zabilježiti ulogu radnika u tvornici Phaten Plastic Recycling u izgradnji toksičnog vrgomošćanskog krajolika. U razgovoru s mještanima govori se o stranim radnicima kao Kinezima, mada su u tvornici radili ili još uvijek rade i domaći ljudi.

²³ <https://dnevnik.hr/vijesti/hrvatska/provjerenio-tvornica-za-recikliranje-plastike-usred-mjesta-stanovnicima-virginmosta-zagorcava-zivot---847359.html>.

²⁴ <https://www.portalnovosti.com/pupovac-obisao-baniju-i-kordun>.

P: A gdje žive ti ljudi, Kinezi?

O: U fabrici. [...] Imali su kuću. Nemaju više.

P: Gdje onda spavaju?

O: Gdje spavaju? Tamo će rade.

O: Pa sad suše veš. Imali su kuću, koja ne liči na kuću [...] Ko kaže? Ja ne kažem, ja nisam bila u toj kući. Ali znam čovjeka koji je to iznajmio. [...] Ajmo da kažem da ima rentu i to, međutim to nije dugo trajalo. [...] A vi ste gledali, ako ste gledali snimke, gdje visi veš u dvorištu objekta, tamo. Znači oni tamo spavaju i žive.

P: A jesu to uglavnom muškarci ili ima žena?

O: Pa ima i žena. [...] Vidla sam da idu u dućan. Čak sam vidla da imaju i aute.

P: Mislim, ljudi moraju valjda izaći kupiti u dućan.

O: Idu, idu u mesnicu.

Iako su, dakle, strani radnici prisutni u Vrginmostu od početka rada tvornice, mještani imaju malo ili nimalo kontakata s njima. Novinarka Anja Kožul svoj je novinski prilog o tvornici u Vrginmostu nazvala “Buka, smrad i robovski rad”, prenoseći zapažanja Maje Turniški o uvjetima u kojima rade strani radnici:

Ispočetka su svi dobro reagirali na otvaranje tvornice, čak i u nedostatku svih informacija. Kako i ne bi kada je investitor najavio otvaranje 50 radnih mjesta u kraju koji vapi za zapošljavanjem. Brzo se ispostavilo da će poslodavac angažirati prvenstveno strane radnike, a za domaće ako pretekne poneko radno mjesto. Turniški nam govori da stranci žive i rade u strašnim uvjetima. Rade noćne smjene, nemaju zaštitnu opremu i spavaju u autu. Od radnog alata imaju običnu lopatu za snijeg. Ona ima i fotografiju jedne radnice, majke koja drži svoju bebu u pogonu dok radi. (Kožul 2024)

U razgovoru je vrgomošćanska mještanka o spomenutoj radnici rekla da “nikada nije bila prisutna kad je došla inspekcija [...] DIRH nije našao propuste radnih prava”. Tijekom snimanja televizijskog priloga o onečišćenju direktor tvornice, koji se predstavio kao gospodin Joe, izjavio je: “Ne radimo loše stvari drugim ljudima, radimo ovaj posao duže od 20 godina, ne trujemo, nismo umrli, vrlo smo zdravi. Vidite ovog dečka, vrlo je zgodan.”²⁵ Cinizam ove izjave podvlači ulogu radnika kao potrošne robe i još jednog otpada u stvaranju profita, ali ukazuje i na specifičnu poziciju stranih radnika koje ne štite ni radnička prava zemlje iz koje su došli ni ona u koju su došli. Udaljenost od doma, odnosno nepoznat životni krajolik i nepoznavanje jezika dodatno otežavaju mogućnost radničke mobilizacije i povezivanje s lokalnom zajednicom. Neljudske uvjete u tvornici opisala je bivša domaća zaposlenica: “Kada tope, oni zatvore vrata da ne bi smrad kao izišao van, ali radnici ne mogu unutra živjeti od smrada i otvaraju vrata i onda taj smrad ide okolo.”²⁶ Nejasno je zašto domaće inspekcije rada prilikom provjere okolišnih uvjeta nisu pribilježile i kršenja uvjeta rada ili ako jesu, zašto se to ne nalazi u dostupnoj službenoj dokumentaciji.

²⁵ <https://dnevnik.hr/vijesti/hrvatska/provjerenostvornica-za-recikliranje-plastike-usred-mjesta-stanovnicima-virginmosta-zagorcava-zivot---847359.html>.

²⁶ <https://dnevnik.hr/vijesti/hrvatska/mjestani-virginmosta-negoduju-zbog-tvornice-za-preradu-plastike-koje-se-nalazi-u-sredistu-opcine---847294.html>.

Slučaj kineskih radnika u Vrginmostu potvrđuje istraživačke nalaze o tome da su migrantski radnici najizloženiji radničkom iskorištavanju, strašnim životnim uvjetima, opasnim poslovima i otrovnim radnim okruženjima (v. Moyce i Schenker 2018). U tom kontekstu izlaganje i ugrožavanje života radnika u tvornici Phaten Plastic Recycling opasnim i otrovnim radnim uvjetima, posebice kada za to nije osigurana nikakva zaštita, razumijem i tumačim također kao oblik strukturnog nasilja kapitalističkog sustava proizvodnje i potrošnje, a radničko pravo na zdravlje kao ljudsko pravo (Svatko ima pravo na rad, slobodan izbor zaposlenja, *pravedne i primjerene uvjete rada* i na zaštitu od nezaposlenosti., čl. 23, st. 1 Opće deklaracije o ljudskim pravima, kurziv T. Š.) (v. Slatin 2011).

Domaći radnici također nisu puno bolje prošli jer, prema informacijama koje sam dobila, neki od njih nisu dobili plaću, a s nekim od slučajeva bivših domaćih radnika Phaten Plastic Recyclinga sad se bavi udruga Suncokret pomoću sredstava za pravnu pomoć koje je osigurala Zelena akcija. Riječ je, osim o neisplati plaća, i o gubitku, odnosno ponovnom dobivanju određenih socijalnih prava koja su izgubljena jer je radnica dala otkaz zbog nemogućih uvjeta rada. Međutim, obje aktivističke udruge u svom javnom diskursu tek posredno spominju radnike, dok se u pozadini ekološke drame odvija i ona radnička u koju su itekako uključeni. Iz perspektive šireg razumijevanja okolišne pravde, takav javni pristup problemu je krnji i dugoročno štetan jer isključuje radnike iz otpadnih društveno-ekoloških odnosa te zanemaruje reperkusije političke proizvodnje radničke “drugosti” (v. Armiero 2023: 17). Iako je donekle razumljivo njihovo fokusiranje na problem zagađenja kojim će brže i lakše mobilizirati cijelu zajednicu te senzibilizirati širu javnost, kao i da je kršenje ljudskih i radničkih prava puno teže dokazati, odabir ovakvog javnog djelovanja sužava kritiku strukturnog nasilja koje se događa u Vrginmostu te dodatno otežava ionako gotovo nemoguć susret stranaca (radnika koji se često izmjenjuju) i domaćih (Vrgomošćana), a onda i moguće zajedničko djelovanje. Iako razdvojeni tvorničkom ogradom te antagonizirani kao oni koji proizvode zagađenje i oni koji ga trpe, radnici i mještani Vrginmosta zapravo pripadaju istoj ranjivoj skupini ljudi nad kojima se provodi kapitalističko nasilje djelovanja i strukturno i institucijsko nasilje nedjelovanja.

ZAKLJUČAK

Višeslojnost problema okolišne nepravde s kojima se suočava zajednica Vrginmosta, smještena na periferiji društveno-ekoloških odnosa, pokazuje kako industrijska praksa upravljanja otpadom u tom malom mjestu simbolizira šire globalne trendove u kojima kapitalistički interesi neproporcionalno pogađaju marginalizirane zajednice. Stoga se lokalna borba protiv tvornice Phaten Plastic Recycling, koja prerađuje plastični otpad i time ugrožava zdravlje i okoliš mještana, može razumjeti kao sukob između moćnog kapitala i ranjive lokalne populacije. Stanovnici Vrginmosta, već pogođeni socioekonomskim problemima, suočavaju se s još dubljim oblicima isključenja i diskriminacije kroz zagađenje, nesigurnost i institucionalno zanemarivanje. Tvornica plastike, koja je dovela strane radnike na rad u

njoj, dodatno pojačava tu dinamiku stvarajući radno okruženje s nehumanim uvjetima, što radnike čini još jednim oblikom “otpada” u kapitalističkom sustavu. Tako kontekstualiziran pojam “otpada” koristim kao simbol složenih odnosa isključenja i marginalizacije, pri čemu su Vrginmost i njegovi stanovnici svedeni na periferiju u svakom smislu – geografskom, ekonomskom i društvenom.

Problematika radnika, posebice stranih i migrantskih, u zagađivačkim industrijama često je na marginama znanstvenih i društvenih diskusija vezanih za društvenu nejednakost i okolišnu nepravdu. Njihova ranjivost, zbog izravne izloženosti opasnim uvjetima rada i trpljenja posljedica životno ugrožavajućih industrijskih postupaka, odražava dublje strukturalne nejednakosti i diskriminacije koje se s okolišnih problema šire na one vezane za sustave rada, imigracijske politike i ekonomski razvoj. Osim toga, njihova ranjivost proizlazi i zbog često ograničenog pristupa pravima, socijalnim resursima i zaštiti na radu, a marginalizacija njihovih glasova u javnim raspravama o ekologiji i socijalnoj pravdi dodatno ih čini osjetljivima na eksploataciju. Uključivanje uloge radnika u kritiku okolišne nepravde ne samo da proširuje njezino razumijevanje nego i otvara nove perspektive o tome kako se ekološki problemi raspodjeljuju među različitim društvenim skupinama.

Unatoč opsežnim inspekcijama i pritiscima lokalnih te profesionalnih aktivista, državne i lokalne institucije su neučinkovite ili pasivne, što tumačim kao oblik institucionalnog nasilja. Time se Vrginmost transformira u “žrtvovanu zonu”, gdje su mještani prisiljeni na “toksičnu nesigurnost” življenja. Koncept rezigniranog aktivizma, koji je također uveden u analizu, objašnjava zašto lokalno stanovništvo, unatoč svijesti o štetnim utjecajima, često nije u mogućnosti ili spremno aktivno se uključiti u proteste zbog složenih političkih i društvenih okolnosti. Ipak, otpor mještana, iako povremen i fragmentiran, ne predstavlja nužno pasivnost ili odustajanje, već odražava slojevitu stvarnost života u toksičnom okruženju, gdje dominiraju osjećaji ljutnje i zabrinutosti, ali i nemoći, straha od represije i manjka vjere u promjene. Ta situacija ukazuje na nužnost dubljih sistemskih promjena i reformi u području ekološke i okolišne politike te zaštite ranjivih zajednica, kao i na potrebu za učinkovitim institucionalnim djelovanjem koje bi štitilo prava i zdravlje marginaliziranih životnih i radničkih zajednica poput Vrginmosta.

LITERATURA I IZVORI

- Armiero, Marco. 2023. *Otpadocen*. Tuzla: Rosa-Luxemburg-Stiftung Gesellschaftsanalyse und politische Bildung e.V. – Ured u Bosni i Hercegovini.
- Arsenijević, Damir. 2023. “Antagonizovati otpadocen! Okvir za borbu protiv ekološkog nasilja”. U Armiero, Marco. *Otpadocen*. Tuzla: Rosa-Luxemburg-Stiftung Gesellschaftsanalyse und politische Bildung e.V. – Ured u Bosni i Hercegovini, 9–13.
- Auyero, Javier i Débora Alejandra Swistun. 2009. *Flammable. Environmental Suffering in an Argentine Shantytown*. Oxford, New York: Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/oso/9780195372946.001.0001>

- Bauman, Zygmunt. 2007. *Consuming Life*. Cambridge: Polity.
- Brulle, Robert J. i David N. Pellow. 2006. "Environmental Justice. Human Health and Environmental Inequalities". *Annual Review of Public Health* 27/1: 103–124. <https://doi.org/10.1146/annurev-publhealth.27.021405.102124>
- Costner, Pat i Joe Thornton. 1990. *Playing With Fire. Hazardous Waste Incineration*. Washington: Greenpeace USA.
- Crenshaw Kimberlé. 1991. "Mapping the Margins. Intersectionality, Identity Politics, and Violence against Women of Colour". *Stanford Law Review* 43/6: 1241–1299. <https://doi.org/10.2307/1229039>
- Davies, Thom. 2018. "Toxic Space and Time. Slow Violence, Necropolitics, and Petrochemical Pollution". *Annals of the American Association of Geographers* 108/6: 1537–1553. <https://doi.org/10.1080/24694452.2018.1470924>
- Edelstein, R. Michael. 2004. *Contaminated Communities. Coping With Residential Toxic Exposure*. New York, London: Routledge.
- Farmer, Paul. 2003. *Pathologies of Power. Health, Human Rights and the New War on the Poor*. Berkeley: University of California Press. <https://doi.org/10.1525/nad.2003.6.11>
- Fortun, Kim. 2001. *Advocacy after Bhopal. Environmentalism, Disaster, New Global Orders*. Chicago, London: University of Chicago Press. <https://doi.org/10.7208/chicago/9780226257181.001.0001>
- Gutierrez, Grant M., Dana E. Powell i T. L. Pendergrast. 2021. "The Double Force of Vulnerability. Ethnography and Environmental Justice". *Environment and Society* 12/1: 66–86. <https://doi.org/10.3167/ares.2021.120105>
- Kojala, Erik. 2020. "Who Speaks for the Place? Cultural Dynamics of Conflicts Over Hazardous Industrial Development". *Social Forum* 35: 673–695. <https://doi.org/10.1111/socf.12620>
- Kožul, Anja. 2024. "Buka, smrad i robovski rad". *Portal Novosti*, 11. srpnja. Dostupno na: <https://www.portalnovosti.com/buka-smrad-i-robovski-rad>.
- Lima, Maria Raquel Passos. 2023. "Anthropology of Waste. A Research Agenda for the Study of Cities in the Era of Climate Change". Dossier Utopias of Recycling and Circularity. *Vibrant. Virtual Brazilian Anthropology* 20. Dostupno na: <https://www.scielo.br/j/vb/a/T6YFtGztXkxS3ZvFrDBv8Zm/?lang=en>. <https://doi.org/10.1590/1809-43412023v20d912>
- Lerner, Steve. 2010. *Sacrifice Zones. The Front Lines of Toxic Chemical Exposure in the United States*. Cambridge, London: The MIT Press. <https://doi.org/10.7551/mitpress/8157.001.0001>
- Lipovec Čebon, Uršula i Tea Škokić. 2024. "Ranjivost". U *Balkanska ruta. Pojmovnik europskog režima iregulariziranih migracija na periferiji EU*. Marijana Hameršak, Iva Pleše i Tea Škokić, ur. Zagreb: Sandorf, 183–193.
- Lora-Wainwright, Anna. 2017. *Resigned Activism. Living with Pollution in Rural China*. Cambridge: The MIT Press. <https://doi.org/10.7551/mitpress/11027.001.0001>
- Mah, Alice i Wang, Xinhong. 2019. "Accumulated Injuries of Environmental Injustice. Living and Working with Petrochemical Pollution in Nanjing, China". *Annals of the American Association of Geographers* 109/6: 1961–1977. <https://doi.org/10.1080/24694452.2019.1574551>
- Mihaylov, Nikolay L. i Douglas D. Perkins. 2015. "Local Environmental Grassroots Activism. Contributions from Environmental Psychology, Sociology and Politics". *Behavioral Sciences (Basel)* 23/5/1: 121–153. <https://doi.org/10.3390/bs5010121>
- Moyce Sally C. i Marc Schenker. 2018. "Migrant Workers and Their Occupational Health and Safety". *Annual Review of Public Health* 39: 351–365. <https://doi.org/10.1146/annurev-publhealth-040617-013714>
- Nixon, Rob. 2011. *Slow Violence and the Environmentalism of the Poor*. Cambridge, London: Harvard University Press. <https://doi.org/10.4159/harvard.9780674061194>

- Opačić, Tamara. 2024. "Priroda i hajduštvo". *Portal Novosti*, 27. srpnja. Dostupno na: <https://www.portal-novosti.com/priroda-i-hajdustvo>.
- Parr, Adrian. 2013. *The Wrath of Capital. Neoliberalism and Climate Change Politics*. New York: Columbia University Press.
- Pellow, David. 2000. "Environmental Inequality Formation. Towards a Theory of Environmental Justice". *American Behavioural Scientist* 43/4: 581–601. <https://doi.org/10.1177/00027640021955441>
- Pellow, David. 2007. *Resisting Global Toxics. Transnational Movements for Environmental Justice*. Cambridge: The MIT Press. <https://doi.org/10.7551/mitpress/7479.001.0001>
- Potkonjak, Sanja i Tea Škokić. 2022. *Gdje živi tvornica? Etnografija postindustrijskoga grada*. Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku.
- Rogers, C. Ada. 1997. "Vulnerability, Health and Health Care". *Journal of Advanced Nursing* 26/1: 65–72. <https://doi.org/10.1046/j.1365-2648.1997.1997026065.x>
- Schlosberg, David. 2007. *Defining Environmental Justice. Theories, Movements, and Nature*. Oxford: Oxford Academic. <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199286294.001.0001>
- Slatin, Craig. 2011. "Environmental And Occupational Health And Human Rights". *New Solutions* 21/2: 177–195. <https://doi.org/10.2190/NS.21.2.c>
- Stensrud, B. Astrid i Thomas Hylland Eriksen. 2019. "Introduction. Anthropological Perspectives on Global Economic and Environmental Crises in an Overheated World". U *Climate, Capitalism and Communities. An Anthropology of Environmental Overheating*. Astrid B. Stensrud i Thomas Hylland Eriksen, ur. London: Pluto Press, 1–21. <https://doi.org/10.2307/j.ctvjnrw0q5>
- Wacquant, Loïc. 2008. *Urban Outcasts. A Comparative Sociology of Advanced Marginality*. Cambridge: Polity Press.

VULNERABLE COMMUNITIES AND ENVIRONMENTAL INJUSTICE: THE CASE OF VRGINMOST

The paper aims to illustrate the complex challenges faced by the residents of Vrginmost, a vulnerable community, in dealing with plastic processing industry and the institutions that are supposed to protect them. It utilizes the concepts of vulnerability, periphery, structural and institutional violence, as well as the concepts of accidental, resigned, and professional activism to highlight the mechanisms of environmental injustice and the (lack of) resistance that arises in reaction to it.

Keywords: Vrginmost, vulnerable communities, pollution, activism